

**A. A. ZAVYALOV'A GÖRE ZAKASPI OBLASTI'NDA
(TÜRKMENİSTAN'DA) HİRİSTİYAN AKIMLARININ YAYILMASI****THE SPREAD OF CHRISTIAN SECTS IN THE TRASCASPIAN
REGION ACCORDING TO A.A. ZAVYALOV****Tahir AŞIROV*****Özet**

Rusya İmparatorluğu'nun Trans-Hazar bölgesindeki önemli bir idari birimi olan Zakaspi Oblastı, Türkmen tarihi açısından ayrı bir dönemdir. Bu, geleneksel Türkmen düşüncesinin ve medeniyetinin değiştirilmeye çalışıldığı bir süreçtir. Hıristiyan Kiliselerinin ve akımlarının Türkmen topraklarına yayılmaları, Türkmen tarihi açısından ayrı bir ehemmiyeti olan konudur. Ancak bu, Türkmen topraklarında Rusya İmparatorluğu işgali sonrası oluşan Sovyetler Birliği döneminin başlamasıyla Hıristiyan akımlarının radikal değişikliğe uğraması sonucu müphem bir konu olarak kalmıştır. Bu konuda Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan'da Hıristiyan akımlarıyla ilgili arşiv belgeleri toplayarak ciddi ilmi inceleme yapan araştırmacılardan biri de A. A. Zavyalov'dur. Zavyalov çalışmalarında Türkmenistan'ın arşiv belgelerden Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'na yayılma ve yerleşme sebeplerini, dönemin materyalistik bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu yazıda, Zavyalov'un çalışmasından yola çıkılarak, Sovyet Türkmenistan'daki arşiv belgeleri ve Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'na yayılmalarıyla ilgili genel değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zakaspi Oblastı, Sovyet Türkmenistan, Hıristiyan akımlar, Zavyalov, misyonerlik

Abstract

The Zakaspi Oblast, an important administrative unit in the Trans-Caspian region of the Russian Empire, is a separate period in terms of Turkmen history. This is a process in which traditional Turkmen thought and civilization are tried to be changed. The spread of Christian Churches and their currents over the Turkoman lands is a matter which has a different significance in terms of Turkmen history. However, this remains an ambiguous subject, with the radical changes of the Christian movements, beginning with the Soviet Union era, which took place after the occupation of the Russian Empire on the Turkmen lands. A. A. Zavyalov is one of the researchers in the Soviet Union during the Soviet Union's period of studying archives related to the Christian movements in Turkmenistan. Zavyalov tried to explain the spreading and settlement causes of the Christian movements of Zakaspi Oblast from the archive documents of Turkmenistan by the materialistic view of the period. In this article, Zavyalov's work led to a general evaluation of archival documents in Soviet Turkmenistan and the spread of Christian movements in Zakaspi Oblast.

Keywords: Trans-Caspian Region, Turkmen, Soviet Turkmenistan, Chistian sects, Zavyalov, missionary

* Dr. Öğretim Üyesi Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com

Giriş

XIX. yüzyıl sonu – XX. yüzyılın başında Zakaspi Oblastı, Rusya İmparatorluğu'nun Trans-Hazar bölgesindeki önemli bir idari birimidir. Bu toprakları, Rusya İmparatorluğunun işgal etmesi sonucunda, imparatorluğun resmi dini olan Rus Ortodoks Kilisesi mensupları Türkistan'a, özellikle de Zakaspi Oblastı'na (Türkmenistan'a) yerleşmişlerdir. İlk zamanlarda Rusya İmparatorluğuna bağlı askerlerin dini gereksinimini karşılamak amacıyla garnizonlarda Rus Ortodoks Kilisesine mensup papazların ve onların yönettiği mabetlerin olduğu bilinmektedir. Rusya İmparatorluğuna bağlı yönetim olan Zakaspi Oblastı'nda, şehir merkezlerinde askeri garnizonların yerleşmesi, Türkmen topraklarına Rus Ortodoks Kilisesine mensup olan yerleşimcilerin gelişini hızlandırmıştır. Rus Ortodoks Kilisesine mensup birçok sivil ailenin Türkmen topraklarına geldiğini, dönemin kayıt defteri olarak bilinen yazılarda görmek mümkündür (Obraz' Zakaspiskoy Oblasti 1886 – 1914). Zakaspi Oblastı'nda Rus Ortodoks Kilisesi inancını benimseyen taraftarlar şehir yönetimine geçmişlerdir. Bunun sonucunda da Zakaspi Oblastı'nın her bir merkezî şehrin en güzel yerinde ibadethaneleri olan kiliseleri, taşınmazın üstündeki mülkiyet hakkını gösteren tabu gibi inşa etmişlerdir.

Aynı şekilde bu süreçte Rus Ortodoks Kilisesinin dışındaki Hıristiyan Kiliseleri ve akımları da, Türkmen topraklarına yerleşmişlerdir. Özellikle Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'na yayılmaları ve yerleşmeleri için ayrı bir dönem olmuştur. Bu süreçte Rusya İmparatorluğunun değişik bölgelerinden gelerek Zakaspi Oblastı'na (Türkmenistan'a) yerleşen Hıristiyan akımları konusu, Sovyetler Birliği döneminde ateistlik alanda değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeyi yapanların başında Sovyet Türkmenistan'da yazılarını materyalistik metoduyla ele alan Arkadiy Aleksandroviç Zavyalov olmuştur.

Zavyalov, Sovyet Türkmenistan'da Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarının yayılması, orada tutulması, çevreye etkisi konularına araştırmalarında ayrı bir yer vermiştir. Bu konuyla ilgili olarak Zavyalov, 1973 yılında “Kritika İdeologii i Deyatel'nosti Sovremennogo Hristianskogo Sektantstva: na materialah Turkmeskoy SSR” (Modern Hıristiyan Akımlarının İdeolojisi ve Eylemlerinin Eleştirisi (Türkmen SSR'nin materyalleri üzerine) adı altında yüksek lisans tezini hazırlamıştır (Zavyalov 1973b: 24-25). Ayrıca aynı yılda Zavyalov, Zakaspi Oblastında Hıristiyan akımlarının yayılması ile ilgili “Proniknoveniye Hristianskogo Sektantstva v Zakaspiyskuyu Oblast'” (Zakaspi Oblastında Hıristiyan Akımlarının Yayılması) adlı araştırma yazı kaleme almıştır (Zavyalov 1973a). Zavyalov'un Sovyet Türkmenistan'da ateistlik anlayış ve materyalistik metodolojisiyle yaptığı araştırmalar, Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımların tarihi açısından değerli çalışmalardır. Zavyalov yüksek lisans tezinde bu konunun önemli olduğunu ayrıca vurgulamakta ve bu konuda ciddi bir araştırmanın ve değerlendirmenin yapılmadığını ifade etmektedir (Zavyalov 1973b: 24-25). Bu sebeple Zavyalov, bu çalışmalarında Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarının yayılmasını, yerleşmesini ele almakla birlikte onların etkilerini de irdelemektedir.

Zavyalov, Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'ndaki yayılmalarında ve yerleşmelerinde Rusya İmparatorluğu siyasetinin önemli olduğunu belirtmektedir. Konunun bu bağlamda değerlendirildiğinde anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Aynı şekilde A. M. Çiperis “Sovremennoye Sektantstvo v Turkmenskoy SSR” adlı makalesinde Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarının yayılmalarını Rusya İmparatorluğunun sömürü siyasetinin sonucu olduğunu açıkça yazmıştır (Çiperis 1964:

74). Bu bağlamda Zavyalov, “Proniknoveniye Hristianskogo Sektantstva v Zakaspiyskuyu Oblast” isimli yazısında, ilk olarak Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'nda yayılma tarihini Rusya İmparatorluğunda ortaya çıkan 1905 ihtilali ile bağlantılı olarak değerlendirmektedir. Zavyalov, 1905 ihtilali dikkate alındığı zaman, Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'ndaki tarihi net bir şekilde resmedilebileceğini belirtmektedir. Çünkü Zavyalov, Hıristiyan akımlarının, ihtilal öncesi ve sonrasında Rusya'da oynadığı roller bağlamında karakterize etmektedir. Rusya İmparatorluğu açısından, ihtilal öncesinde ve sonrasında Hıristiyan akımlarının durumunun ayrı bir komunda olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü reform sonrası dönemde Hıristiyan akımları, Rusya İmparatorluğunun çıkarına değil, aleyhine faaliyetler olarak değerlendirildiği görülmektedir. Hıristiyan akımlarını, ilk aşamada gelişmemiş bir tür demokratik hareket olarak betimlemektedir. İkinci olarak nihayet gerici bir harekete dönüştüğünü belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 74). Bu bağlamda Zavyalov, Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarının tarihini 1905 İhtilalinden önce ve sonra olmak üzere iki döneme ayırarak değerlendirmektedir (Zavyalov 1973a: 74). Bu bağlamda Zavyalov, ilk olarak Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarının yayılma nedenlerini belirlemeye çalışmıştır.

I. Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan Akımlarının Yayılma Nedenleri

Zavyalov, Rusya İmparatorluğunun Türkistan'ı işgal etmesinden sonra Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarının yayılmalarını ve yerleşmelerini, Sovyetler Birliği dönemindeki ilmi yaklaşımla değerlendirmektedir. Bu bağlamda Zavyalov, Hıristiyan akımların Zakaspi Oblastı'na yayılmasını iki ana nedende toplamaktadır. Bunlardan ilki Zakaspi Oblastı'na, Rusya İmparatorluğuna destek veren sosyal oluşumun gerçekleşmesi için “kulak” diye ifade edilen zengin Rus köylülerin göç ettirilerek getirilmesidir (Zavyalov 1973a: 72).

Zavyalov'un Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'na yayılmalarındaki ana nedenlerinden ikinci olarak zikrettiği ise, daha da dikkat çekicidir. Zavyalov, Rusya İmparatorluğu, Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarının bulunduğu bölgelerden uzaklaştırmak amacıyla Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'na yayıldığını ve yerleştiğini ifade etmektedir. Ayrıca o dönemde Rusya İmparatorluğunda Hıristiyan akımların romanlarda betimlenecek kadar aktif olduğu da görülmektedir (Tolstoy 2017: 570). Buna bağlı olarak Hıristiyan akımlarını Merkezi Rusya'dan uzaklaştırmak gayesinin de olduğu gözlemlenebilir. Ayrıca bu, Rusya İmparatorluğunun Rus Ortodoks Kilisesine bağlılığın da bir göstergesidir. Bu dönemde imparatorluk, siyaseti gereği kendisine faydalı olacağını düşündüğü bütün öğeleri Zakaspi Oblastı'na yerleştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Zavyalov Rusya İmparatorluğu tarafından değişik suçlardan mahkûm olanların da mahkemede tahliye edildikten sonra Zakaspi Oblastı'na yerleşmelerine de dikkat çekmiştir (Zavyalov 1973a: 73). Kısaca M. Annanepesov'un “Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller (XVIII asır – XX asırların başları)” adlı eserinde, “(Rusya İmparatorluğu) yerli halkın medeniyetini, sanatını, dilini, dinini feshediyordu” (Annanepesov 1995: 205-206) şeklinde ifade ettiği gibi, yerli halka muhalif yapabileceği her türlü girişimi, dönemin yönetimi desteklemiştir.

Zavyalov'un Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarının yayılmasıyla ilgili olarak belirlemelerinin, Sovyetler Birliği döneminde yönetimin dini konulara bakış açısını yansıttığı görülebilir. Zavyalov, Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarının yayılmasının

iki ana nedende toplamaktadır. Bunun, dönemin tarih anlayışının bir sonucu olduğu söylenebilir. Çünkü o dönemde, ilmi konuları açıklayan ana neden maddi koşullar olarak kabul edilmektedir. Aslında Hıristiyan akımları bu dönemi, Zakaspi Oblası'nda kendi inançlarını yaymak için önemli bir fırsat olduğu da görülmektedirler. Zav'olav, Hıristiyan akımlarının Rusya İmparatorluğunun ücra köşelerine gitmelerinin bazı nedenlerini de zikretmektedir. Bunlardan biri de Hıristiyan akımlarının inançlarını, geleneklerini ve sosyal yaşamlarını aktarmada özgür koşulların olduğunu belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Bu bağlamda dini nedenler hesaba katılmadan, siyasi nedenlerle yapılan değerlendirmeler olduğu söylenebilir. Bu gelişmelere bağlı olarak Hıristiyan akımlarının Türkmen topraklarında yerleşmesinin ana nedenlerinden birinin de dini olduğu ortaya çıkmaktadır.

Aynı zamanda bu, Hıristiyanlık dininden kaynaklanan yayılma veya misyonerlik faaliyetidir. 'Bütün ulusları İsa Mesih'in öğrencileri olarak yetiştirmek' tüm Hıristiyan kiliseleri ve akımları başta olmak üzere her bir Hıristiyan'ın dini bir görevidir. Rus Ortodoks Kilisesinde olduğu gibi tüm Hıristiyan Kiliselerinde ve akımlarında da Matta İncil'inde geçen "... Gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin." (Matta İncili 28:19-20) ifadesindeki kutsal vazifeyi, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde olduğu gibi Rusya İmparatorluğu zamanında da Türkmenistan'da yerine getirdiği gözlemlenebilir. Nitekim Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblası'nda, Rus Ortodoks Kilisesi başta olmak üzere tüm Hıristiyan Kiliselerinin ve akımlarının misyoner teşkilatının faaliyet gösterdiğini görmek mümkündür (Gısgaça Ateistik Sözlük 1984: 75). Annanepesov "Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller" adlı eserinde bu konuyu şöyle beyan etmektedir: "(Rusya İmparatorluğu) farklı yerlere dini misyonerlerini gönderiyordu" (Annanepesov 1995: 205-206).

Aynı şekilde Rusya İmparatorluğunun siyaseti sonucunda Türkistan'a yayılma ve yerleşmenin dini bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim Zavyalov bu konuyu şöyle ifade etmektedir: "Sömürgecilerin göçü dini bir renk aldı" (Zavyalov 1973a: 73). Bunun nedenini ise o, Türkistan'a gönderilen fanatik Hıristiyan din adamlarının oluşturduğunu da belirtmektedir. Onların, Hıristiyan inancının temel özelliklerinden olan İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne inmesi konusunu da (Titus, 2:13), Türkistan ile irtibatlandırdıklarını söylemektedir. Bu konuda Zavyalov, fanatik Hıristiyan misyonerlerin şöyle iddia ettiklerini nakletmektedir: "Mesih'in ikinci gelişi burada, Türkistan'da gerçekleşecektir" (Zavyalov 1973a: 73).

Rusya İmparatorluğunun merkezinde olan Hıristiyan akımlarının çoğunun, siyasi baskılardan uzakta dinsel inançlarını özgürce yerine getirebilmek ve yayabilmek için Zakaspi Oblası'na göç ettikleri ortaya çıkmaktadır. Rusya İmparatorluğunun Türkistan'ı işgal ettikten sonra Hıristiyan akımlarının yayılmalarına ve yerleşmelerine önemli destek verdiği görülmektedir.

II. Rusya İmparatorluğunun Hıristiyan Akımlarına Yayılmasına Dair Teşvikleri

Rusya İmparatorluğu işgal ettiği Türkistan'a, siyaseti açısından faydalı olacağını düşündüğü bütün öğeleri yerleştirmeyi hedeflemiştir. Rusya İmparatorluğu Zakaspi Oblası'nda yerleşime elverişli yerlerde Rus köylerini oluşturmak için her türlü girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de yönetimin, Merkezi Rusya'dan uzak

tutulması gerekliliğini düşündükleri, Hıristiyan akımları oluşturmaktadır. Rusya İmparatorluğunun, Hıristiyan akımların Zakaspi Oblastı'na yerleşmeleri için her türlü kolaylık sağladığını arşiv belgelerinden görmek mümkündür. Zavyalov, Rusya İmparatorluğunun değişik bölgelerinden gelerek Zakaspi Oblastı'na yerleşenlere, yönetim tarafından hangi mezhebe ait olduklarına bakılmaksızın tüm Hıristiyan akımlarına ve diğer yerleşimcilere verilen desteklerin ve bazı ayrıcalıkların tanındığından bahsetmektedir. Zavyalov, devlet tarafından yerleşimcilere verilen desteği üç ana başlıkta toplamaktadır (Zavyalov 1973a: 73).

1. Göç eden ailelerin tüm masraflarının devlet tarafından karşılanması,
2. Her bir aileye 100 ruble ödenek verilmesi,
3. Akımların, 10 yıl boyunca tüm vergi ve harçtan (askeri olanlara da dâhil) muaf tutulmasıdır (Zavyalov 1973a: 73).

Zakaspi Oblastı'na göç edenlere verilen bu ayrıcalıkların ve teşviklerin, Rusya İmparatorluğu tarafından Türkistan'da yürütülen emperyalist ideolojinin tezahürü olduğu söylenebilir. Zavyalov'un belirlemelerinden, ilk ikisinin tüm Hıristiyan yerleşimcilere verilen bir destek olduğu anlaşılmaktadır. Bu teşviklerin ve kolaylıkların sadece Hıristiyan olarak gelen yerleşimcilere değil, Hıristiyanlığı kabul eden herkese yapıldığını da görmek mümkündür. Annanepesov "Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller" adlı eserinde bu konuyu şöyle beyan etmektedir: "Hıristiyan dinine geçenlere kolaylık veriyordu" (Annanepesov 1995: 205-206).

Zavyalov, Rusya İmparatorluğu tarafından Hıristiyan yerleşimcilere yapılan desteklerin sonuncusunun başına "Hıristiyan akımları" ifade eden "Sektantı" kavramını yerleştirmektedir. Hıristiyan akımları, yönetim tarafından ayrıcalıklı olarak desteklendiği ve yeni yerleşim yerlerinin açılmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim Zavyalov, sonradan gelen yerleşimcilerin de yeni yerleşim merkezileri oluşturduklarını belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Bu sebeple Rusya İmparatorluğu tarafından Hıristiyan akımları, 10 yıl boyunca tüm vergi ve harçtan muaf tutulmuştur. Uzun zaman geçerli olan uygulamanın Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımların yayılması açısından olumlu olmuştur.

Rusya İmparatorluğunun yerleşimcilere verdiği bu teşvikler, Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarının yayılmasında etkili olduğunu, dönemin kayıt defterlerinden görmek mümkündür. Bu kolaylıkların sonucunda ilk olarak 1891 yılında Zakaspi Oblastı'na gelerek Aşkabat'ta topluluk oluşturan Evangelist – Baptistler olduğu zikredilmektedir. Bunların, Merkezi Rusya'dan gelen yerleşimciler olduğunu açıklamaktadır.

III. Zakaspi Oblastı'nda Yayılan Hıristiyan Akımlar

Rusya İmparatorluğunun teşvikleri sonucunda, Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımları grup halinde görülmektedir. 1882 - 1914 tarihleri arasına ait siyasî, sosyal, iktisadî, istatistik bilgileri içeren ve dönemin yönetimi tarafından "Obzor" Zakaspiskoy Oblastı" adıyla yayımlanan belgelerde konuyla ilgili veriler bulunmaktadır (Obraz' Zakaspiskoy Oblasti 1886 – 1914). Günümüz araştırmalarında da Zakaspi Oblastı'nda başta Rus Ortodoks Kilisesi olmak üzere değişik Hıristiyan Kiliselerinin ve akımlarının yayıldığını ve yerleştiğini görmek mümkündür (Gündogdiyev 1993).

Hıristiyan akımlarının gruplar halinde Zakaspi Oblastı'na yayılmaları ve yerleşmeleri, Rusya İmparatorluğu döneminde olmuştur. Zavyalov'a göre 1891 yılında

Zakaspi Oblastı'nda ilk olarak Hıristiyan akım olarak Evangelist Hıristiyan – Baptistler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Aşkabat'ta Evangelist Hıristiyan – Baptistler grubu oluşmuştur. Bunların Rusya'nın kırsal bölgelerinden ve merkezinden gelen yerleşimciler olduklarını açıklamaktadır. Rusya İmparatorluğu döneminde Hıristiyan dinine mensup yerleşimcilerin Türkistan'a gelmeye başlamasıyla birlikte, Zakaspi Oblastı'nda da gruplar halinde Hıristiyan Kiliseleri ve akımları yayılmıştır (Lyubimov 1914).

Aynı şekilde Hıristiyan akımlarının bu süreçte, Zakaspi Oblastı'na sürekli olarak yayılmaya ve yerleşmeye devam ettiklerini ifade edilmektedir. Bu konuyu Zavyalov yazısında, "Akımların bölgeye girişi sonraki yıllarda devam etti" diye açıklamaktadır (Zavyalov 1973a: 73). Bunu da 9557 no'lu 19 Ekim 1904 tarihli ve 785 no'lu 29 Ekim 1909 tarihli arşiv raporlarına dayandırmaktadır. Bu arşiv raporlarında Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarının sonraki zamanlarda da gelmeye devam ettiği görülmektedir. Ayrıca sonradan gelenlerin de yeni yerleşim merkezleri oluşturdukları veya var olan yerleşim yerlerine yerleştikleri de kayıtlarda yer almaktadır (Zavyalov 1973a: 73).

Zavyalov'un Zakaspi Oblastı'ndaki Hıristiyan akımları hakkındaki tespitlerinden biri de nicelik bağlamındadır. Nitekim Hıristiyan akımlarından biri olan Molokanların Zakaspi Oblastı'nda ağırlıklı olduğu belirtilmektedir. Bundan sonra da Baptistlerin ve Evangelistlerin geldiğini ifade etmektedir. Bunların dışındaki Hıristiyan akımların azınlık veya küçük gruplar olduklarını da ayrıca belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Zavyalov, Hıristiyan akımlarının yaş ortalaması hakkında da bilgi vermektedir. Bu konuda Hıristiyan akımlarının yaş yapısının, çok sayıda orta yaşlı ve gençlerden oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca erkek sayısının kadın sayısını aştığını da belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 74).

Zavyalov'un "Proniknoveniye Hristianskogo Sektantstva v Zakaspiyskuyu Oblast'" adlı yazısında istatistiğini zikrettiği Hıristiyan akımlar, Türkistan, özellikle de Zakaspi Oblastı dinî yapısını anlamada önemli bir veridir. Zavyalov'a göre, 1913 yılında Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımların, Molokan – 1132, Baptist - 410, Evangelist - 220, Subbotniks - 110, Yedinci Gün Adventistleri - 72, Hıstov - 33 mensubu bulunmaktadır. Zakaspi Oblastı'ndaki toplam akımlarının mensubunun sayısının 1968 kişi olduğu görülmektedir. Zavyalov bu bilgileri, arşiv belgelerinden ve yeniden yerleştirme vakalarının materyallerinden alındığını ifade etmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Ancak 1886 – 1914 tarihler arasında oluşturulan Obraz' Zakaspiskoy Oblastı'nda 1911 yılında Zakaspi Oblastı'nın merkezi şehri olan Aşkabat'ta Hıristiyan akımlarına mensup olan 2872 kişinin olduğu görülmektedir (Obraz' Zakaspiskoy Oblastı 1911). Ovez Gündogdıyev "Hristianskaya tserkov v Turkmenistane" adlı eserinde kaynak göstermeden, 1911 tarihinde Aşkabat'ta bulunan Hıristiyan akımlarının mensuplarının sayısını 3885 olarak olduğunu düşündüğümüzde (Gündogdıyev 1993: 63), Hıristiyan akımlarının bölgedeki durumunun ayrı olduğu görülebilir. Ayrıca Zavyalov, Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarının nüfuzunun zayıf olduğunu da belirtmektedir. Bunun da Klivanov'un "İstoriya religioznogo sektantstva v Rossii" adlı çalışmasına atıfta bulunarak yapmaktadır (Klivanov 1965:150). 1897 tarihinde Ortodoks ve Hıristiyan akımlarının bölgenin nüfusunun % 8.9'u, 1911 yılında ise % 8.1'i olduğu görülmektedir (Zavyalov 1973a: 74).

A. Baptistler

Baptistlerin Rusya'ya yayılması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Türkistan'a ise son çeyreğinde olduğu söylenebilir (Şükürov 1991: 14). Zav'yolov, Zakaspi Oblastı'na yayılan Hıristiyan akımları konusunda kendine özgü bir değerlendirme yapmaktadır. Nitekim Zavyalov yazısında, 1894 yılında Baptistler'in (Mitrohin 1974) Molokanların hâlihazırda yaşadığı yer olan Gaudan'daki Vısokiy (Obruçevo) köyüne geldiklerini açıklamaktadır. Baspitlerin Zakaspi Oblastı'na gelmelerinin Rusya İmparatorluğu döneminde devam ettiğini de belirtmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili Zavyalov yazısında, 1898 yılında - Rerbergovskiy köyüne, 1903 yılında – Kpacnovodskiy'e ve 1913 yılında - Kızıl-Arvat ve Merv'e yerleştiklerini ifade etmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Görüldüğü üzere Bapstistlerin Zakaspi Oblastı'na gelişlerinin 1894 yılı ile tarihlendirmek mümkündür. Bu konu, değişik kaynaklarda da belirtilmektedir. Zav'yolav, Zakaspi Oblastı'na yerleşen Baptistlerin Samarskiy ve Saratovskiy vilayetlerinden gelen Alman kolonistler olduğunu belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Aynı şekilde Çiperis "Sovremennoye Sektantstvo v Turkmenskoy SSR" adlı makalesinde Zakaspi Oblastı'na Baptistlerin Saratovskiy vilayetlerinden gelen Alman kolonistler olduğunu ifade etmektedir (Çiperis 1964: 74).

B. Molokanlar

Hıristiyan akımlarından olan Molokanların Rusya İmparatorluğunda ayrı bir yerinin olduğu tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır (Şükürov 1991: 71-72; Gısgaça Ateistik Sözlük 1984: 78). Molokanların XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Rusya İmparatorluğunda aktif bir şekilde misyonerlik faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Bu konuyu Zav'yolav, V.D. Bonç – Bruyeviç'i kaynak göstermek suretiyle Hıristiyan akımlarından olan Molokanların XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya İmparatorluğunun ücra köşelerine de kendi din anlayışlarını yaymak maksadıyla göç ettiklerini, öğretilerine tutkulu bir şekilde misyonerlik faaliyetlerinde bulduklarını açıklamaktadır (Bonç-Bruyeviç 1959). Özellikle de Sibirya, Kafkaslar ve Orta Asya olarak zikretmektedir (Zavyalov 1973a: 73).

Molokanların Zakaspi Oblastı'na Rusya İmparatorluğu döneminde yayıldığı anlaşılmaktadır. Zavyalov'a göre, Zakaspi Oblastı'nda ilk Molokanist misyonerler, 1894 yılında Vısokiy köyünü (1898, Obruçevo'dan) oluşturan Erivan vilayetinden gelen 26 Molokan ailedir (Zavyalov 1973a: 73). Molokanların Zakaspi Oblastı'na yerleşmeleri önemli olmakla birlikte onların Ermenistan'dan gelmeleri ise konuya ayrı bir nitelik kazandırmaktadır. Molokan akımına mensup olan 26 ailenin Ermenistan'dan gelerek Zakaspi Oblastı'na yerleşmesinden sonra Rusya İmparatorluğunun merkezindeki Molokanların da, buraya gelmeye başladığı görülmektedir. Zavyalov bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "Aynı yılın sonunda, Rusya'nın merkez illerinden gelen Molokanlar, Kozelniy (Vannovskiy) köyüne yerleştiler" (Zavyalov 1973a: 73). Molokanların Zakaspi Oblastı'na yayılmaları daha sonra da devam etmiştir. Böylece Molokanlar, Zakaspi Oblastı'nın değişik yerlerinde kendi mahallelerini oluşturmuşlardır. 1896 yılında Romanovskiy kasabası, 1897 yılında ise Nevtonovskiy ve diğer mahallelerini inşa ettikleri görülmektedir. Bu dönemde Molokanların devamlı olarak Zakaspi Oblastı'na yayıldıklarından Zav'yolav şöyle bahsetmektedir: "Bölgedeki Molokan topluluklarının oluşumu 1913 yılına kadar devam etti" (Zavyalov 1973a: 73). Zavyalov, Molokanların Zakaspi Oblastı'na diğer Hıristiyan akımlarından daha fazla yerleştiğini, "Özellikle Molokan akımında çok yoğun sayılarda artış meydana geldi" diye ifade etmektedir. Bunu

da rakamlarla 1898 yılında 440, 1913 yılında 1132 mensubunun olduğunu belirtmektedir (Zavyalov 1973a: 73).

C. Evangelist

Zavyalov, Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblastı'na yayılan Hıristiyan akımlarından birinin de Evangelist akımı olduğunu açıklamaktadır. Evangelist - Hıristiyanların Rusya'ya yayılması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır (Şükürov, 1991: 41). Bunu müteakiben Zakaspi Oblastı'na yayıldığı söylenebilir. Zavyalov, Sovyet Türkmenistan'ın Merkezi Devlet Arşiv (TsGU TSSR) belgelerine dayanarak 1913 yılında Zakaspi Oblastı'nda Evangelist akımının 220 mensubunun olduğunu zikretmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Ayrıca Evangelist – Lutaranların 1909 yılında Aşkabat'ta bir ibadethanesi bulunmaktadır (Gündoğdıyev 1993: 63).

D. Subbotnikler

Zavyalov, Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblastı'nda yayılan Hıristiyan akımı Subbotnikler olduğunu ifade etmektedir. 1913 yılında Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarından olan Subbotnik inancını benimseyen bireylerin 110 kişi olduğunu zikretmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Yedinci Gün Adventistlerine, Rusya'da Cumartesi anlamına gelen “Subbotnikler” denildiği belirtilmektedir (Gısgaça Ateistik Sözlük 1984: 6).

E. Yedinci Gün Adventistleri

Yedinci Gün Adventistleri Rusya'ya XIX. yüzyılın ikinci yarısında yayılmaya başlamıştır (Gısgaça Ateistik Sözlük 1984: 6-7). Zavyalov, Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblastı'nda yayılan Hıristiyan akımlarından birinin de Yedinci Gün Adventistleri olduğundan bahsetmektedir (Belov 1973; Şükürov 1991: 4). 1913 yılında Zakaspi Oblastı'nda Yedinci Gün Adventistleri akımının 72 mensubunun olduğunu zikretmektedir (Zavyalov 1973a: 73).

F. Hlistov

Zavyalov, Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblastı'nda yayılan Hıristiyan akımının Hlistov isminde bir akım olduğunu ve 1913 yılında Zakaspi Oblastı'nda 33 mensubunun bulunduğunu açıklamaktadır (Zavyalov 1973a: 73).

Rusya İmparatorluğu döneminde Zakaspi Oblastı'nda yayılan Luteristler olduğunu da görmek mümkündür. Ancak Zavyalov yazısında, Luteristler akımına mensup olan bireylerin sayılarını belirtmemekte, sadece Samarskiy ve Saratovskiy vilayetlerinden gelen Alman kolonistlerin Luteristler olduğunu açıklamaktadır (Zavyalov 1973a: 73). Zavyalov'un nüfus sayılarını zikrettiği Hıristiyan akımlarının dışında tarihsel süreç içinde bazı akımların bulunduğunu daha net şekilde görmek mümkündür (Obraz' Zakaspiskoy Oblastı).

IV. Rusya İmparatorluğunun Hıristiyan Akımlarını Denetimi

Rusya İmparatorluğunun özendirmeleri sonucunda Türkistan'a yayılan ve yerleşen Hıristiyan akımların denetimine de yönetim tarafından büyük önem verilmiştir. Bu bağlamda Türkistan'a yayılmaları ve yerleşmeleri sonucunda dine bağlı olarak ortaya çıkacak olumsuzlukları ortadan kaldırmak için Hıristiyan akımlara karşı bazı önlemler alınmıştır. Böylece Zakaspi Oblastı'ndaki Hıristiyan akımlarını hâkimiyeti altında tutmayı amaçlandığı görülmektedir. Dönemin yönetimi tarafından Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarına mensup olan bireylerin yerleşiminden başlayarak değişik tedbirler aldığı kayıtlarda yer almaktadır. Yönetim tarafından Zakaspi Oblastı'ndaki Rus Ortodoks

Kilisesine mensupların, Hıristiyan akımlarının misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmemesi için özel bir önlem alınmıştır. Çünkü Rus Ortodoks Kilisesine mensup olan yönetim Hıristiyan akımlarının dini faaliyetlerini zararlı olarak nitelendirmektedir. Bu sebeple Hıristiyan akımlarını, Rus Ortodoks inancını benimseyen bireylerin yerleşim yerlerinden uzak tutulması ve denetlenmesi önem arz etmiştir. Bu çerçevede yönetim tarafından Hıristiyan akımlarına karşı alınan değişik önlemler uygulanmıştır.

Zavyalov, Hıristiyan akımlarının misyonerlik faaliyetlerini önlemek için, Zakaspi Oblastı'nda yerleşimlerin oluşmasıyla birlikte Hıristiyan nüfusa aşağıdaki kuralların getirildiğini ifade etmektedir. Yazar, yönetim tarafından Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımına mensup yerleşimcilerin yeni yerlere iskân edilmesine özen gösterildiğini vurgulamaktadır. Bu yönde alınan tedbirleri üç başlıkta toplamaktadır. Hıristiyan akımlarına mensup olanlar ve mahkemece tahliye edilenlerin, aynı zamanda gönüllü olarak gelenlerin farklı yerlerde ve az sayıda yerleştirilmesi kural olarak benimsenmiştir (Zavyalov 1973a: 73). Hıristiyan akımından olanlarla Rus Ortodoks Kilisesine mensup olup gönüllü olarak Zakaspi Oblastı'na gelen yerleşimciler arasında iletişimin olmamasına ayrı bir önem verdikleri görülmektedir.

İkinci olarak Zakaspi Oblastı'ndaki şehirlerde bulunan askeri birimlerin askerlerine misyonerlik faaliyetleri yapmamaları için Hıristiyan akımlarına mensup olanların, Rus Ortodoks Kilisesine mensup olanların bulunduğu merkezden uzak yerlere yerleştirmek yasa ile belirlenmiştir. Ayrıca onlara karşı denetimin yapılabilmesi, gerektiğinde bastırılabilmesi için uygun mekânlara, aynı akım taraftarları ile birlikte yerleşim yerlerine yerleştirilmesi de yazıda önemle vurgulanmıştır (Zavyalov 1973a: 73). Ortodoks Kilisesine mensup olan Rusya İmparatorluğu askerlerinin Hıristiyan akımlarının misyonerlik faaliyetlerinden korunmasına özen gösterilmiştir.

Rusya İmparatorluğu tarafından tüm masrafları karşılanarak Zakaspi Oblastı'na getirilen yerleşimcilerin denetimi açısından üçüncü olarak elverişli olmayan yerlere yerleştirilmesi ve çok sıkı kontrol altında tutulması yargı tarafından belirlenmiştir. Ayrıca Hıristiyan akımlarının farklı akımların taraftarlarından yeni grupların kurulması gibi konularda da önemler alınmasına benzer bazı denetim gerektiren kurallar getirilmiştir (Zavyalov 1973a: 73).

Bütün bunlara rağmen Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımları arasında etkileşimin olduğu görülmektedir. Rusya İmparatorluğu tarafından dini akımlar denetimini yasa altına alan kuralların Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlarına karşı uygulandığı dönemin yazılarından anlaşılmaktadır. Zakaspi Oblastı'na yerleşen Hıristiyan akımların polis (jandarma) tarafından sıkı denetim yapıldığı da görülmektedir. Bu konuda Zavyalov, 3 Kasım 1910 tarihli 253 sayılı Zakaspi Oblastı'nın düzenine göre, Hıristiyan akımlarına mensup olanlar toplantı saatlerini polise bildirmekle ve bir icra memuru veya asistanının gözetimi altında yürütmekle yükümlü olduklarını ifade etmektedir (Zavyalov 1973a: 74).

Aynı şekilde Rusya İmparatorluğu Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarını bir takım küçük gruplar halinde yerleştirmekle onların denetimini sağlamayı amaçladığı da görülmektedir. Zavyalov, dönemin yönetimi tarafından alt makamlara belli bir esasa dayanarak verilen yönergeler esasında Hıristiyan akımlarına mensup olanların yalıtılmış yerleşim yerlerinde mümkün olduğunca gruplandırıldığını ileri sürmektedir. Bu Hıristiyan akımları Zakaspi Oblastı'nda yönetimin bir parçası olan Rus Ortodoks Kilisesi taraftarlarından uzak bir pozisyona yerleştirilmişler. Böylece bu durumun Hıristiyan

akımlarına mensup olanların izolasyonu ile gerçekleştiği açıklanmaktadır. Ancak, Zavyalov, bölgesel yönetimin Hıristiyan akımlarının yönetim merkezlerinden ve Rus Ortodoks Kilisesine mensup olanların oluşturduğu toplumdaki izolasyonunun sağlanamadığı ve denetim kurallarının uygulanmasının yayılmacılığı etkileyemediğini belirtmektedir. Her bir Hıristiyan akımı, bir diğerinin pahasına olduğu kadar, Rus Ortodoks Kilisesine mensup olan bireylerinin pahasına saflarını doldurmaya, devşirmeye çalıştığı da kayıtlardan anlaşılabilir (Zavyalov 1973a: 73-74). Bunun bariz örneklerini Zakaspi Oblast'ının merkezi şehirlerinden biri olan Hazar denizinin kenarında yerleşen Krasnovodskiy şehrindeki olayda görülebilir. Zavyalov, Mayıs 1911 tarihinde "Krasnovodskiy Polis" adıyla ilgili bir raporda, Baptistlerin toplantılarına katılan Rus Ortodoks Kilisesi'ne mensup olarak bilinen Laptev'in kutsal ikonları duvarlarından alıp ahıra götürdüğü bilgisinin yer aldığını zikretmektedir (Zavyalov 1973a: 74).

Aynı şekilde Zavyalov Sovyet Türkmenistan'ın Merkezi Devlet Arşiv'ine (TsGU TSSR) dayandırarak verdiği bilgide, 30 Mart tarihli bir diğer raporda, 9 vaftiz yerine dua toplantısında listede 50 kişi olduğunun bildirildiğini açıklamaktadır. Ayrıca Zavyalov, pencereleri açtıklarını ve yüksek sesle şarkı söylemeye başladıklarını, insanları çekmeye çalıştıklarını ve 150 kişilik bir kalabalığın pencerelerde toplandığını, vaazları ve Baptistlerin şarkılarını dinlediğini yazmaktadır (Zavyalov 1973a: 74).

V. Zakaspi Oblastında Hıristiyan Akımlarının Son Durumu

Zavyalov eserlerinde Hıristiyan akımlarının Rusya İmparatorluğunun ücre köşelerine gitmelerinin bazı nedenlerini açıklamaktadır. Bunlardan birinin de Hıristiyan akımlarının inançlarını, geleneklerini ve sosyal yaşamlarını aktarmada özgür koşulların bulunduğu bölgeler olarak belirtmektedir. Hıristiyan akımların, Rusya İmparatorluğunun Türkistan'ı işgal etmesiyle başlayan dönemi, Pavlus'un geliştirdiği Hıristiyanlığın yayılması için önemli bir zaman dilimi olarak görmekte olduğu anlaşılmaktadır. Zavyalov bu sürecin Rusya İmparatorluğunda Birinci Dünya savaşı ve 1917 İhtilaline kadar devam ettiğini belirtmektedir. Çünkü Birinci Dünya savaşında, özellikle de 1917 yılında köylerin boşatıldığını açıklamaktadır. Birçoğunun orduya alındığını, bazılarının ise şehirlere taşındığını, bazılarının da İran'a gittiği belirtilmektedir. Bu bölgedeki savaş öncesi Hıristiyan akımından olan Molokanların 1132, 1917 yılında ise 547 mensubunun olduğunu zikretmektedir. Zakaspi Oblastı'nda bulunan diğer Hıristiyan akımlarının durumunu da, Molokanların durumuna benzer olduğunu dile getirmektedir (Zavyalov 1973a: 73). Bu, Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'nda yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başladığı dönemdir. Zaten Rusya İmparatorluğunun ilk devriminde akımlar üzerindeki politikasının değiştiği gözlemlenebilir. Nitekim Zavyalov bu konuda şöyle demektedir: "1905-1907 devrimi, akımlara, demokratik güçlerin bir toplumsal protesto biçimi olarak son verdi" (Zavyalov 1973a: 74).

Rusya'da 1917 devriminden sonra Hıristiyan akımlarının durumunu açıklamak için ilk olarak dönemin ideolojisini açıklamak gereklidir. Zavyalov da bu konuyu komünist ideolojinin Rusya'daki lideri olan V.İ. Lenin'in söylevleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim Rus köylüleri arasında devrimci unsurların varlığına dikkat çeken Lenin'in, aynı zamanda şu uyarıda bulunduğunu belirtmektedir: "Bu unsurların gücünü hiçbir şekilde abartmadık, köylülerin politik gelişimini ve karanlığını unutmuyoruz" (Zavyalov 1973a: 74). Sovyetler Birliği döneminin yazarı olan Zavyalov, Lenin'in bu sözlerinin Hıristiyan akımlarına çok daha layık olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca

Zavyalov, Lenin'in Maksim Gorki'ye gönderdiği yazıdan alıntı yaparak konuyu açıklamaya çalışmaktadır: “Tarihte bir çağ vardı, diye yazdı 1913 V. İ. Lenin, demokrasi kavgasının ve proletaryanın kavgasının bir dinsel düşüncenin başka bir dinsel düşünceye karşı bir kavgası biçiminde ortaya çıktı. Ama o çağ çoktan geçti. Şimdilerde, gerek Avrupa'da gerek Rusya'da, Tanrı düşüncesinin herhangi bir savunusu, en inceltmiş ve en iyi niyetli olanı bile, gericiliği haklı çıkarmaktır” (Zavyalov 1973a: 74).

Zavyalov, Hıristiyan akımlarının, Rusya İmparatorluğundaki durumlarını materyalistik kaynaklarla değerlendirmeye başlamaktadır. Zavyalov bu konudaki görüşünü, ilk değerlendirmesinde “Dinî akım ve işçi hareketinin gelişimi her zaman ters yönde olmuştur” diye özetlemektedir (Zavyalov 1973a: 74). Zavyalov bu görüşünü de, K. Marx'tan¹ nakille desteklemektedir: ““Akımcılık” diyor Marx, “ancak işçi sınıfı bağımsız bir tarihsel hareket için henüz olgun değilse haklı görülebilirler. Bu olgunluğa erişir erişmez, bütün akımlar özünde gericidirler” (Zavyalov 1973a: 74).

Aynı şekilde Zavyalov, Hıristiyan akımlarının Sovyetler Birliği dönemindeki durumuyla ilgili de “Hristianskoye sektantstvo na territorii Turkmenistana v sovetskiy period” (Sovyet döneminde Türkmenistan topraklarında Hıristiyan mezhepçilik) adlı makalesinde, Sovyet Türkmenistan'da Hıristiyan akımları hakkında bilgi vermektedir (Zavyalov 1975). Ayrıca Zavyalov, Hıristiyan akımlarının Sovyetler Birliği dönemindeki durumuyla ilgili de “Evolyutsiya hristianskogo sektantstva na territorii Turkmenii v sovetskiy period” (Sovyet döneminde Türkmenistan topraklarında Hıristiyan akım/lar/ının evrimi) isimli makalesinde ise Sovyet Türkmenistan'da Hıristiyan akımların radikal değişiminden bahsetmektedir (Zavyalov 1976).

Sonuç

Rusya İmparatorluğu döneminde Rus Ortodoks Kilisesinin dışındaki Hıristiyan Kiliseleri ve akımları da Türkmenistan topraklarına yerleşmişlerdir. Özellikle bu dönem, Hıristiyan akımlarının Zakaspi Oblastı'na (Türkmenistan'a) yayılmaları ve yerleşmeleri için ayrı bir süreç olmuştur. Rusya İmparatorluğu Zakaspi Oblastı'na Hıristiyan akımlarını bir takım küçük gruplar halinde yerleştirmekle Türkistan'ın her yerinde kendilerinin bulunduğunu simgelemeye çalıştığını görmek mümkündür. Bu süreçte Rusya İmparatorluğunun değişik bölgelerinden gelerek Zakaspi Oblastı'na yerleşen Hıristiyan akımları tarihi önemli bir konudur. Ancak Sovyetler Birliği döneminde, bu konular ateistlik alanda değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeyi yapanların başında Sovyet Türkmenistan'da yazılarını materyalistik metoduyla ele alan Arkadiy Aleksandroviç Zavyalov olmuştur. Bu alanda ciddi bir araştırmanın ve değerlendirmenin yapılmadığını ifade eden Zavyalov, konuyla ilgili birçok yazı kaleme almıştır.

Rusya İmparatorluğunun sağladığı teşvikler sonucunda, Zakaspi Oblastı'nda Hıristiyan akımlar gruplar halinde yayılmaya ve yerleşmeye başlamışlardır. Bu durumdan yararlanmaya istekli birçok Hıristiyan akımı olmuştur. Bunun sonucunda da Rusya İmparatorluğu döneminde yayılan Hıristiyan akımları, bu süreçte Zakaspi Oblastı'nda yerleşmişlerdir. Bütün bunlar, yönetim tarafından gerçekleştirilen özendirmelerin gayeye eriştiğini göstermektedir. Zavyalov “kulak” diye ifade edilen zengin Rus köylülerin göç ettirilerek getirilmesi ve Hıristiyan akımlarının Merkezi Rusya'dan uzaklaştırmak gayesini, Zakaspi Oblastı'nda yayılmalarının ana nedenlerinden saymaktadır. Ancak dinî

¹ Marx'tan New York'taki F. Bolte'a [Londra], 23 Kasım 1871.

nedenin de yadsınamaz bir gerçek olduğu söylenebilir. Nitekim yazıdaki “Mesih’in ikinci gelişi burada, Türkistan’da gerçekleşecektir” veya “Sömürgecilerin göçü dini bir renk aldı” gibi ifadeleri, Zakaspi Oblastı’na Hıristiyan akımlarının yayılma nedenlerin birinin de dinî olduğu savını desteklemektedir.

Aynı zamanda Rusya İmparatorluğunun Zakaspi Oblastı’na Hıristiyan akımlarının yayılmasının ve yerleşmesinin birkaç nedeni vardır. Bunlardan birinin de yerli halk olan Türkmenlerin geleneksel medeniyetinden uzaklaştırmak olduğu görülmektedir. Rusya İmparatorluğunun, yerli halkın medeniyetini, sanatını, dilini, dinini feshedecek her türlü faaliyete olumlu yaklaştığı görülmektedir. Çünkü Rusya İmparatorluğu tarafından oluşturulan bu köylerin, kasabaların, şehirlerin uygarlık merkezleri olarak öncelenmesidir. Rusya İmparatorluğuna resmi dini olan Rus Ortodoks Kilisesi ve Hıristiyan akımlarının yerleştikleri merkezlere, yerli halktan küçük gruplar halinde yerleştirilmek suretiyle eritilmek amaçlandığı görülmektedir. Ancak Rusya İmparatorluğunun içinde patlak veren ihtilallerden dolayı işin dinî nitelikte devamını getirmek mümkün olmamıştır.

Kaynakça

- Annanepesov M. (1995), *Türkmenistanın Tarihinden Materiallar (XVIII asır – XX asırların başları)* Aşgabat: Magarif.
- Belov A.V. (1973), *Adventizm*. Moskva: Politizdat.
- Bonç-Bruyeviç V. D. (1959), *İzbranniye soçineniya v tryoh tomah*. Tom 1. Moskova.
- Çiperis A.M. (1964), “Sovremennoye Sektantstvo v Turkmenskoy SSR (po materialam obsledovaniya otdela filosofii i prava Akademii nauk Turkmenskoy SSR)”, *İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR*, seriya obtşestvennih nauk, Aşgabat.
- Gısğaça Ateistik Sözlük* (1984), red. M. Mollayeva - vd. Aşgabat: Türkmenistan.
- Gündoğdiyev O. (1993), *Hristianskaya tserkov v Turkmenistane*, Aşgabat.
- Klibanov A. İ. (1965), *İstoriya religioznogo sektantstva v Rossii*. Moskova.
- Lyubimov P. P. (1914), *Religiya i veroispovednyy sostav naseleniya Aziatskoy Rossii*. Petersburg.
- Mitrohin L.N. (1974), *Baptizm*. Moskva: Politizdat.
- Obraz’ Zakaspiskoy Oblasti* (1886 – 1914 yılları arası içermektedir).
- Şükürov N - vd. (1991). *Yaş Ateistin Sprovoçngi*, Aşgabat: Magarif yayınları.
- Tolstoy L.N (2017), *Voskresseniye*, Moskva: İzdatel’stvo AST.
- Zavyalov A. A. (1971), *Ateistiçeskov vospitaniye şkol’nikov*. Bloknot agitatora, Organ otdela propagandı i agitatsii Turkmenistana, Aşgabat.
- Zavyalov A. A. (1976), “Evolyutsiya hristianskogo sektantstva na territorii Turkmenii v sovetskiy period”. *İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR*, seriya obtşestvennih nauk, Aşgabat.
- Zavyalov A. A. (1975), “Hristianskoye sektantstvo na territorii Turkmenistana v sovetskiy period”. *İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR*, seriya obtşestvennih nauk, Aşgabat, 1975.
- Zavyalov A. A. (1973a), “Proniknoveniye Hristianskogo Sektantstva v Zakaspiyskuyu Oblast’”, *İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR*, seriya obtşestvennih nauk, Aşgabat.

A. A. ZAVYALOV'A GÖRE ZAKASPI OBLASTI'NDA (TÜRKMENİSTAN'DA) HİRİSTİYAN AKIMLARININ
YAYILMASI
THE SPREAD OF CHRISTIAN SECTS IN THE TRASCASPIAN REGION ACCORDING TO A.A. ZAVYALOV

Zavyalov A. A. (1973b), *Kritika İdeologii i Deyatel'nosti Sovremennogo Hristianskogo Sektantstva: na materialah Turkmeskoy SSR*. Aşkat.abat.